

Alberto Melucci

A TÁRSADALMI MOZGALMAK ÉS A MINDENNAPI ÉLET DEMOKRATIZÁLÁSA*

1. A konfliktus színházjellege: a szereplőktől a jelekig

A konfliktust és annak politikai megnyilvánulását mind a haladó, mind a konzervatív társadalmi gondolkodás keretében gyakran hasonlították a színházhoz. A szereplők számára adott egy játéktér; szerepük olyan szöveggönyvhöz igazodik, amely szerencsés végkifejletet biztosít, és amelyet többnyire a szerző látószöge határoz meg. Adott tovább a közönség, amelynek a darab egyik főszereplőjét – a hőst vagy a gazembert – pártfogásába kell vennie. Ez a választás határozza meg a későbbiekben a társadalom jövőjét, annak civilizálódását vagy barbarizmusba süllyedését. Lehet, hogy a hasonlat túlon túl karikatúra-jellegű, mégsem kétséges, hogy a társadalmi konfliktusok modern szemlélete még mindig többnyire a kollektív cselekvés e hagyományos értelmezéséhez igazodik. Az ilyen cselekvést színpadon zajló eseményként fogják fel olyan jellemek részvételével, akiket a drámai szerep határoz meg (az értelmiség pedig a szöveggönyvíró, a sűgő vagy esetleg a rendező szerepét tölti be.

Ezzel a tanulmányommal arra szeretnék rámutatni, hogy a társadalmi mozgalmak nem ábrázolhatók olyan szereplők- és szubjektumokként, amelyek lényegét és célját egy megismerhető kimenetelű darab (*pièce*) határozza meg. A kollektív cselekvés tradicionális elképzelése kimerülésének mindenekelőtt történelmi okai vannak. Azok a konfliktusok, amelyek a társadalmi mozgalmak – általánosabban: a kollektív osztályjellegű szereplők – teoretikus elemzésére ösztönöztek, történelmileg olyan cselekvésformához kapcsolódtak, amelyekben a társadalmi konfliktus szoros kapcsolatban állt a citoyen-létért (*citizenship*) folytatott harccal. Az ipari kapitalizmus időszakában a munkásosztály cselekvése több, olyan egymásbafonódó küzdelemből tevődött össze, amelyek egyrészt az adott termelési rendszer osztályviszonyaira vonatkoztak, másrészt pedig az államhatalom hozzáférhetőségét és a politikai jogok szélesebb rétegekre való kiterjesztését követelték. Az ipari társadalom osztálykonfliktusa

* A tanulmány *Social Movements and the Democratization of Everyday Life* címmel jelent meg John Kean *Civil Society and the State* című antológiájában (245–260. o.) Verso, London–New York, 1988.

tehát elválaszthatatlanul összefonódott a nemzeti kérdéssel, a jogok vonatkozásában pedig, a korábban kizárt társadalmi csoportok „bevonásának” feladatával.

A kollektív cselekvés korábbi formáit, mint amilyen pl. az ipari munkásosztályé, olyan „objektív” entitásoknak tekintették, amelyek egy adott végzet, sors felé haladnak. Ez a hagyományos modell azért tűnt oly elfogadhatónak, mert a kollektív cselekvők *történelmi* arculata olyan tevékenységformákon keresztül fejeződött ki, amelyek egyszerre voltak társadalmi és politikai jellegűek. Nézetem szerint, a kollektív cselekvésnek ez a modellje az ipari kapitalizmus feltételei között mára már kimerült. Nem azért, mert a citoyen-létért folyó küzdelem végetért, sem pedig azért, mert a társadalmi életnek már nincsenek további demokratizálásra váró területei. Inkább mert szétváltak a kollektív konfliktusok társadalmi és politikai dimenziói. A társadalmi konfliktusok – azok, amelyek szigorúan az adott rendszer konstitutív viszonyaihoz és a polgári státus kiszélesítéséért vívott harchoz kapcsolódnak, mint amilyen pl. a jogok és a politikai játszma szabályainak kiterjesztése a kizárt vagy hátrányosan megkülönböztetett csoportokra – világosan kivehetővé váltak, a legkülönbözőbb cselekvőket és cselekvési formákat mozgósítva.¹

Elméleti okai is vannak annak, hogy a mozgalmakról többé nem beszélhetünk úgy, mintha azok szereplők (karakterek) lennének. Ezek elsősorban a szociológiai elemzések érdeklődési területéhez tartoznak. Bár azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy a mozgalmak egységes entitások – a végkifejlet irányába tartó homogén szubjektumok – befolyásolja a mitológia, amelyről korábban szóltam, ez a nézet tulajdonképpen nélkülöz minden analitikus megalapozottságot. Az, amit általában tényként fogadnak el – a kollektív cselekvők létét –, az valójában a rendkívül differenciálódott társadalmi folyamatok, cselekvésorientációk, strukturális és motivációs összetevők eredménye. A mozgalmak elemzésekor tehát mindenekelőtt arra kell magyarázatot találni, hogy miként válnak ezek a különböző összetevők egységes egészzé, hogy hogyan jön létre a társadalmi cselekvés szubjektuma és mint empirikus egység miként tartja fenn magát. Számos elemzés abból a magától értetődő ontológiai feltevésből indul ki, hogy a cselekvő (az aktor) létezik; másszóval, hogy van „munkásmozgalom”, „nőmozgalom”, „környezetvédelmi mozgalom”, „ifjúsági mozgalom” és így tovább. Ezzel szemben az analitikus megközelítés alapproblémája éppen az, hogy megmagyarázza, miként jön létre az az empirikus egység, amelyet immár vizsgálat tárgyává lehet tenni, és „mozgalomnak” lehet nevezni.

Elméleti szempontból is inadekvát tehát a mozgalmat szereplőnek (karakternek) tekinteni, mint ahogy tarthatatlan annak a szereplőnek – cselekvőnek (aktornak) a metafizikus és esszencialista képe is, akit saját lélekkel ruháztak fel –, amely mozgatja és célokat tűz ki elé. A szociológiai kutatás és gondolkodás fejlődésének köszönhetően a kollektív cselekvőkre immár úgy tekintenek, mint komplex folyamatok eredményére, akik vagy segítik vagy pedig gátolják a szolidaritásnak, a közös kultúrának és a szervezeti kötelékeknek, tehát mindannak a létrejöttét és fennmaradását, ami a kollektív cselekvést lehetővé teszi. Másszóval, a kollektív cselekvést társadalmi produktumnak, illetve a társadalmi vi-

szonyok összességének tekintik, nem pedig adott ténynek vagy metafizikus entitásnak.²

Úgy gondolom, hogy az elmondottak fényében könnyebben megértjük a kollektív cselekvők korunkban tapasztalható empirikus transzformációját. Annak ellenére, hogy ezeket a cselekvőket még mindig a hagyományos megközelítésmód keretei közt szemléljük, a gyakorlati megfigyelés az összetevő elemek sokrétűségére mutat rá olyan cselekvésformák esetében, amelyek az egyszerűség kedvéért (vagy pedig idejemúltan vagy esetleg egy alternatív meghatározás hiányában) magukra vállalják a mások által rájuk alkalmazott „mozgalom” elnevezést. A „mozgalom” terminus túlzott használata jelentésbeli következetlenséget és konceptuális bizonytalanságot takar, amikor is a kollektív cselekvés társadalmi jellegére igyekszik rámutatni. Ezzel egyidejűleg azonban kétségbe vonja a 19. századi ipari társadalom elméleti és nyelvi univerzumát, hiszen ez és sok más terminus is (mint pl. a fejlődés, a forradalom és az osztályok) ennek a periódusnak volt a sajátja. A korunk konfliktusait jelölő terminusok pontatlanságát nem tekinthetjük mellékes problémának, hisz rámutat arra, hogy elméleti – tehát nemcsak jelentéstani – univerzumaink immár képtelenek a kor jelenségeit megmagyarázni.

Azok a modern jelenségek, amelyekre most gondolok, (kiváltképp a „nőmozgalom”, a környezetvédelmi „mozgalmak”, az ifjúság kollektív cselekvésformái és a békemegmozdulások) nem kötődnek alapvetően a citoyen-léhez (citizenship). Ez persze nem jelenti azt, hogy a mozgalmak e válfaja megszűnt létezni. A nők kollektív cselekvése pl. nagy hangsúlyt helyez a jogok problémájára, az egyenlőségre és megkülönböztetésre. A nők azonban, más kollektív cselekvőerőkkel párhuzamosan, elérték, hogy immár ésszerű alternatív meghatározásokat használnak; másszóval, olyan jelentéstartalmakat és identitástartalmakat dolgoztak ki, amelyek alapvetően ellenkeznek azzal a folyamattal, aminek következtében a személytelen technokrata hatalom mindinkább determinálja mind a magán- mind a közösségi életet.

Ezek a „mozgalmak” felfedik a jelrendszerekben, vagyis tudásunk formális szabályzóiban és a nyelvekben meglévő konfliktusokat – ez utóbbiak tanulási folyamatainkat és társadalmi kapcsolatainkat szervezik egységes egészé. Ezeknek a konfliktusoknak nincs alanya (szubjektuma), legalábbis nem abban az eszszencialista és kvázimetafizikus értelemben, mint ahogy korábban a konfliktusok „szubjektumairól” beszéltek. Korunk a kollektív cselekvésnek olyan hálózatait feltételezi, amelyek mélyen a hétköznapokba ágyazódnak. E hálózaton belül, a rejtett és csaknem láthatatlan személyes elkötelezettségből adódóan alternatív eszmei keretekkel (frameworks of sense) kísérleteznek, közvetlenül alakalmazva is azokat.³

Ezek a hálózatok ugyanolyan információtartálékokat hoznak létre és dolgoznak fel, mint amilyeneken a technokrata hatalom új formációi is alapulnak. A „mozgalmak” csupán meghatározott területen és meghatározott ideig fejthetik ki tevékenységüket, méghozzá olyan mobilizációs momentumok révén, amelyek e rejtett hálózatok másik, kiegészítő arculatát képezik. A tömeges békemegmozdulásokat ennél fogva aligha lehet megérteni, ha nem vesszük figyelembe a nők, környezetvédők, fiatalok és egyéb alternatív csoportok rejtett há-

lázatában rejlő vitalitást. Valójában ezek a hálózatok teszik lehetővé és láthatóvá (áttekinthetővé) az ilyenfajta megmozdulásokat, mégpedig épp akkor, amikor nézeteltérések vagy konfliktusok merülnek fel a hivatalos politikával.⁴

A kollektív cselekvések e két pólusa (latens jellege és láthatósága – áttekinthetősége) elválaszthatatlanok egymástól. Azok, akik a kollektív cselekvést a professzionális politika szemszögéből vizsgálják, gyakran csak a mobilizáció látható vetületével foglalkoznak. Így szem elől tévesztik a tényt, hogy a felszín éppen az alternatív eszmei keretek (frameworks of sense) naponkénti megteremtése élteti. Egyébként ezek a hálózatok (networks) maguk is ezen alapulnak és egzisztálnak. Politikai szemszögből persze az a kérdés is felvetődhet, hogy lehet-e egyáltalán a rejtett (látens) cselekvés e típusának hatékonyságáról beszélni, valamint hogy hogyan is határozható meg sikeressége vagy sikertelensége.

Az ilyen cselekvésformára vonatkozóan az olyan konkrét fogalmak mint a hatékonyság és a sikeresség lényegtelennek tűnhetnek. Ennek az a magyarázata, hogy a konfliktus mindenekelőtt szimbolikus síkon valósul meg, méghozzá úgy, hogy megkérdőjelezi és megbolygatja azokat az érvényben levő kódokat, amelyek a tömör információs rendszerekben a társadalmi viszonyok alapját képezik. A szimbolikus megkérdőjelezésnek a pusztá megléte önmagában véve is az érvényben levő jelrendszerek leleplezésének egyik módszere, a világ felfogásának és megnevezésének korábitól eltérő útja. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a cselekvés e típusának nincsenek látható következményei, effektusai. Épp ellenkezőleg, a kollektív cselekvés meglévő formáinak legalább három különböző szinten megvalósuló, „mérhető” hatása van.

A politikai reformok, illetve a szervezett formát öltött kultúrák és gyakorlatok újradefiniálásával először is megteremtik a *modernizáció és az institutionális változások* lehetőségét. Második következményként az *új elitek kiválasztását* említhetjük. Az 1970-es évek folyamán a kollektív cselekvés bizonyos változásokhoz vezetett több nyugati ország baloldali, illetve haladó politikai szervezeteiben (amilyenek pl. a politikai pártok és a szakszervezetek). Mindenekfelett azonban az alkalmazottaknak egy olyan új, szakképzett generációját hozta felszínre, amelyik otthonosan mozog az „információs társadalom” – a kulcsfontosságú információs rendszerek, a tömegkommunikációs eszközök, a propaganda és a marketing területén. (Ha kimutatnánk, mennyire jelentős a fiatal menedzserek jelenléte ezeken a területeken, kiváltképp a nagyvárosokban, szignifikánsná válna az új elitek és a „mozgalmak”, illetve alternatív kultúrák korábbi tapasztalatai közt fennálló viszony.) A kollektív cselekvés harmadik eredménye a *kulturális innováció*; vagyis olyan viselkedésformák és társadalmi viszonyok kiépítése, amelyek bevonulnak a hétköznapokba és a piac területére, és amelyek a nyelvben, a szexuális viselkedéssel kapcsolatos szokásokban, az érzelmi kapcsolatokban, a ruházzkodásban és az étkezési szokásokban beállt változások útján módosítják a társadalmi rendszer működését.

A kollektív cselekvés jelentősége viszont nem korlátozódik ezekre az effektusokra, habár leggyakrabban ezek kerülnek a figyelem középpontjába, ha egy meglévő „mozgalom” politikai hatékonyságát, illetve sikerességét igyekeznek meghatározni. Ha a társadalmi elemzéseket csupán ezekre a vonatkozásokra

korlátozzuk, szem elől tévesztjük a meglévő konfliktusok egyik alapvető dimenzióját, méghozzá azt, hogy a „mozgalmak” többé már nem mint szereplők (karakterek), hanem mint *jelek* tevékenykednek. Jelek olyan értelemben, hogy cselekvésüket szimbolikus megkérdőjelezéssé transzponálják, megbolygatva az érvényben levő társadalmi jelrendszereket és felfedve azok irracionális és parciális voltát. Teszik ezt úgy, hogy tevékenységüket azokon a területeken fejtik ki (pl. információ és kommunikáció), amelyeken a technokrata hatalom új formái is tevékenykednek.

Az empirikus megfigyelés a szimbolikus megkérdőjelezésnek három alapvető formájára mutat rá. Az első a *profécia*, amely az individuum életét érintő tapasztalatokra támaszkodva kijelenti, hogy az alternatív gondolat lehetséges, valamint hogy a hatalmi apparátus működésének logikája nem az egyedül lehetséges „racionalitás”. A profécia azonban feloldhatatlan ellentmondást rejt magában. A proféták önmagukon túlmutató dolgokat nyilatkoztatnak ki, ugyanakkor önmagukat állítják példának. A nők pl. a más véleményre való jogról beszélnek, olyasvalamiről tehát, ami túlmutat a nők jelenlegi helyzetén, ők azonban mégis biológiai és történelmi helyzetük partikularitására kénytelenek támaszkodni. A fiatalok az idő meghatározásának és felhasználásának lehetséges alternatíváiról beszélnek, de egyben szót emelnek mindaz ellen, ami marginális és bizonytalan helyzetük háttérében áll. A természetvédők „tisztá” természet iránti igénye gazdag és fejlett társadalom függvénye, és így tovább. A mozgalmak résztvevői igen gyakran örlődnek a profétikus-szerep, valamint partikuláris társadalmi cselekvőként kifejtett tevékenységük között.

A megkérdőjelezés másik formája a *paradoxon*, vagyis az uralkodó kódok olyan túlzott hangsúlyozása, aminek folytán feltárul, lelepleződik azok irracionálisága, valamint a bennük rejlő csend (üresség) és erőszak mértéke. A hatalmi diszkurzus (discourse of power) eltúlzásával vagy túlfeszítésével a „mozgalom” feltárja a diszkurzus „indítékainak” önellentmondásos természetét, vagy fordítva, arra mutat rá, hogy amit az uralkodó apparátus „irracionálisnak” tart, megdöbbentően igaz is lehet.

A megkérdőjelezés harmadik formája a *reprezentáció*; vagyis a kollektív cselekvők azon képessége, hogy a tartalmat a formától elválasszák, lehetővé teszi, hogy tükörjáték módjára visszatükrözzék a rendszernek saját ellentmondásait. Nem véletlen, hogy az expresszív nyelvezet, a színház, a videó, valamint az ábrázolás különböző formái korunk „mozgalmainak”, illetve azok mindennapi gyakorlatának fontos részét képezik.

A szimbolikus megkérdőjelezésnek e három formája olyan szervezeti/rendszerbeli (systemic) következményekkel jár, amelyek sem a modernizációval, illetve az intézményes változásokkal, sem pedig az elitek felcserélődésével, sem pedig a kulturális innovációval nem tévesztendőek össze. E következmények többnyire a *hatalom felfedésével* hozhatók összefüggésbe. Korunk konfliktusainak az a funkciója, hogy láthatóvá tegyék a hatalmat, amely egyrészt az adminisztratív, illetve organizációs procedúrák racionalitása, másrészt pedig a politika „show-business” jellege mögött bújjik meg. A modern társadalmakból ugyanis eltűnt a látható hatalom; sokszorozódik, ágakra szakad, és nehéz loka-

lizálni a különféle alakzatokban és intézményekben annak ellenére, hogy döntő szerepe van társadalmi viszonyaink alakításában.

Ilyen körülmények között nemcsak a „mozgalmak”, de maga a hatalom is megszűnik „karakter”(szereplő) lenni. A hatalom olyan jelkézzé vált, amely legtöbbször olyannyira összefonódik a procedúrákkal, hogy rejtve marad, vagy csak a hírközlő eszközök hatalmas piacának differenciálatlan fogyasztásával válik kitapinthatóvá. A komplex rendszerekben senki sem felelős többé a társadalmi életcélokért. Ebből kifolyólag a kollektív cselekvés egyik alapvető feladata az, hogy explicitte tegye ezeket a célokat olyan területek megteremtésével, ahol a hatalom láthatóvá válik. A felismerhető hatalom pedig legyőzhető, mert szembe lehet szállni vele, és mert arra kényszerül, hogy immár a különbözőségeket is számításba (figyelembe) vegye.

A kollektív cselekvés tehát megteremti a tárgyalás és közmegegyezés lehetőségét. S bár a közmegegyezések mindig átmeneti jellegűek, olyan politikai demokrácia feltételeit teremtik meg, amely meg tudja védeni a társadalmat a hatalom döntőbíráskodásának és az erőszaknak a növekvő veszélyétől: mivel a hatalmat semlegesíti (neutralizálja) a procedúrák formális racionalitása, nem ellenőrizhető mindaddig, míg láthatóvá nem válik. Figyelembe kell azonban venni azt, hogy a jelenlegi rendszerekben korlátozott és átmeneti jellegű az a tér, amely a megegyezéshez rendelkezésre áll. Folyamatos és gyors újradefiniálásukra van szükség, mivel a nézeteltérések (differences) is változnak, a konfliktusok felcserélődnek, a megegyezések hatásukat veszítik, a dominanciának állandóan új és új formái bukkannak fel.

II. A politika alkonya?

Eddigi fejtegetésemből még nem következik, hogy a komplex rendszerekben a politika már csak a múlt maradványa. Épp ellenkezőleg, a „politikai” viszonyok sehol sem játszottak olyan fontos szerepet mint épp a komplex rendszerekben. Sohasem volt annyira szükséges a komplexitást döntések, választások (choices) és „politikák” segítségével irányítani, mint épp most. Biztosítani kell ezek gyakoriságát és elterjedtségét, amennyiben csökkenteni akarjuk az elképesztően hirtelen változásoknak kiszolgáltatott rendszerek bizonytalansági fokát. A komplexitás és a változás megköveteli és sürgeti a döntéshozást, és a változó érdekek olyan pluralitását eredményezi, amilyenre eddig nem volt példa; az érdekek sokfélesége és változékonysága folytán a megoldásra váró problémák is sokfélék és változékonyak. Ezért van szükség a döntésekre: az olyan döntésekre, amelyeket szüntelenül felülvizsgálunk, verifikálnak, és amelyek a gyors változások közepette szembesülnek a konszenzus jelentette megkötésekkel és kockázattal.

A politikai viszonyok az én értelmezésemben olyan viszonyok, amelyek csökkentik a bizonytalanságot és az ellentétes érdekeknek a döntéseken keresztül történő közvetítését. Az így értelmezett politikai viszonyok alapvető fontosságúak a komplex társadalmak működésére nézve. Az ilyen típusú társadalmakban tulajdonképpen a politikai instanciák megsokszorozódási és elterje-

dési folyamatának vagyunk szemtanúi. A társadalmi élet számos területén, de különböző intézményekben és szervezetekben is, az autoritatív szabályozást a politikai viszonyok váltották fel. Ez a folyamat – az autoriternek politikaivá válása – olyan csererendszerek (systems of exchanges) és tárgyalási eljárásmodok bevezetését is magába foglalja, amelyek az érdekek konfrontálódásával és közvetítésével olyan döntéseket eredményeznek, amelyek korábban a hatalom segítségével közvetített autoritatív szabályozás mechanizmusát képezték.

A viszonyoknak az a „politikai szintje” nemcsak a nemzeti politikai rendszerekben mutatható ki, hanem számos termelési, oktatási, adminisztratív és regionális jellegű intézményben is, akárcsak a társadalom azon területein, ahol bevezették – gyakran harcok, küzdelem árán – a politikai döntéshozatal, az érdekképviselő és a tárgyalás új formáit. A „politizálódás” folyamata szorosan kapcsolódik az információs rendszerek komplexitásához, ahhoz az igényhez, hogy megbirkózzunk a változékonny környezetből adódó nehézségekkel, és hogy megteremtjük a rendszerben mindinkább szükségesnek mutató egyensúlyt. A viszonyok „politikai szintjének” fontosságára nemcsak a jelenkor nyugati parlamentáris politikai rendszerei mutatnak rá. Minden komplex rendszer akaratlanul is szembesül a politika problémájával, függetlenül attól, hogy a politikai szerveződés mely formáját látták elő számára. Olyan probléma ez, amit a fejlett társadalmakban meglévő és a demokratizálódásért sikraszálló projektumok nem hagyhatnak figyelmen kívül – annak ellenére, hogy az ellenzéki mozgalmak szellemi és gyakorlati hagyománya aligha alkalmas ezt a problémát megoldani. Túl sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a döntéshozatal folyamatának sajátos és autonóm logikáját, valamint a reprezentáció mechanizmusait megsemmisítheti (érvénytelenítheti) a tömeges küzdelmek katarktikus ereje. Ehelyett ma nyilvánvaló, hogy ezek a problémák továbbra is teljesen megoldatlanok.

Ez nem azt jelenti, hogy döntéshozatal folyamataiba bekerülő érdekek minősége irreleváns, sem pedig, hogy a különböző érdekek egyforma súllyal bírnak; sőt, azt sem, hogy egy adott rendszer automatikusan minden érdeket egyformán érvényesülni enged. Azt viszont igen, hogy a döntéshozatal és reprezentáció folyamatai specifikus és nélkülözhetetlen feltételei a komplex társadalmak működésének.

A reprezentáció útján funkcionáló döntéshozatali folyamatok kérdését a marxista szellemi hagyomány vagy lebecsülte vagy pedig figyelmen kívül hagyta, és a reprezentációt annak „burzsoá” megjelenési formáira és a parlamentáris intézményekre korlátozta. Ezzel megkerülte azt a kérdést is, hogy miként közvetíthető és képviselhető az érdekek pluralitása. A reprezentáció problémája szorosan kötődik a komplexitáshoz, ezért nem lehet megkerülni tekintet nélkül arra, hogy a politikai szerveződés mely modelljéről van szó. A reprezentáció a képviselők és a képviseltek közötti elkerülhetetlen nézetkülönbséget is magával vonja, akárcsak azt a különbséget, amely az egyéni érdekek között és azok konkuráló vagy eltérő cselekvési logikája között van.

Minden demokratizálódási folyamatnak számolnia kell a képviselői struktúrák és a képviseltek követeléseit, valamint érdekei közötti különbséggel. Egy „progresszív” vagy „radikális” beállítottságú demokratizálódási projektum

kénytelen olyan társadalmi vagy politikai eszközökről gondoskodni, amelyek kontrolálják ezeket a különbségeket. A demokratizálódásnak alapvető feltétele, hogy elutasítsa a probléma ideológiai vonatkozásainak tagadását. Csak akkor lehet e hatalom és e társadalmi elvárások között fennálló távolság csökkentésére és ellenőrzésére megfelelő módszereket találni, ha és amikor ez tudatosul.

Visszatérve a politikai viszonyok kérdéséhez, megállapíthatjuk, hogy ezek a szempontok a politika lényeges vonásaira világítanak rá, még hozzá azáltal, hogy elismerik egyediségét (specifitást), és kijelölik határait. A politika mindent átfogó definíciója helyett egyediségének és „funkcionális szükségszerűségének” a felismerése került előtérbe. A radikális hagyományt ez a felismerés nehéz átmenet (átállás) elé állítja – mind elméleti, mind gyakorlati szempontból – olyan megtisztulás (depuration) elé, amely a társadalmi élet deszakralizációjának és elvilágiasodásának mindenkori velejárója. A politika, annak érdekében hogy lehetővé tegye a döntéshozatalt, gondoskodik az érdekek közvetítésének lehetőségéről. A politika két okból nem egyenlíthető ki a társadalmi élet egészével:

1. Vannak struktúrák és érdekek, amelyek megelőzik, körvonalazzák és meghatározzák a politikát. Még ha később a politika közvetítésére támaszkodnak is, ezek a struktúrák és érdekek nem respektálják a pluralizmus egyetlen ideologikus illúziójától sem, mint ahogy azokat a hivatalos törekvéseket sem, amelyek a társadalmat különböző követelések és szükségletek spontánul és nyíltan megvalósuló helyszínének igyekeznek feltüntetni. A politikai játszma sohasem nyílt területen és egyenlő esélyekkel folyik. Annak érdekében, hogy megérthessük a politikai esélyek és a politikai hatalom aránytalan megoszlását, kénytelenek vagyunk a politikai játszma *korlátait* is számításba venni, és ezáltal a politikai intézmények hátterében meghúzódó társadalmi hatalom formálódásának módját is vizsgálódásunk tárgyává tenni.
2. A társadalmi jelenségnek olyan dimenziói is vannak – pl. az affektív vagy szimbolikus kötődések –, amelyek nem tekinthetők politikai jellegűeknek, mivel teljesen más logika irányítja működésüket. Ezért ezeket tisztelni kell, s nem szabad megsérteni.

Ezek a gondolatok arra engednek következtetni, hogy nem a politika alkonyával állunk szemben, hanem annak gyökeres újradefiniálásával. A politika fontosságának és jelentésének ártértékelődését az a – talán nem is jelentéktelen – tény jelzi, hogy egyre nehezebb különbséget tenni a klasszikus értelemben vett politikai „jobb” és „baloldal” között. Napjainkra nyilvánvalóvá vált a „baloldal” terminus analitikus üressége. Amíg egyedüli feladata a nyugati történelmi hagyományhoz kötődő politikai tényezők empirikus meghatározása, addig képtelen újat mondani a jelenkor konfliktusairól és cselekvőerőiről, akárcsak a korunkat jellemző társadalmi és politikai ártértékelődés irányvonaláról.

A hagyományos felfogás szerint a „jobboldal” a múlt felé, a „baloldal” pedig a jövő felé orientálódik. Korunk társadalmi „mozgalmai” azonban meggyőztek bennünket afelől, hogy jövő nélküli társadalomban élünk; nemcsak azért, mert

egy világméretű katasztrófa veszélye fenyeget, hanem mert az egyensúly fenntartása lett a komplex rendszerek központi problémája. A „mozgalmak” látészolagos „anti-modern” jellege valójában abban van, hogy a lineáris fejlődés végét hirdetik, és hogy a jelenért való küzdelem mellett szállnak síkra, hisz jövőnket is a jelen határozza meg.

A komplex társadalmakban a változás szakaszossá (discontinuous), artikulálttá és differenciálttá válik. A változás ezekben a rendszerekben sohasem egyszerre megy végbe; ugyanakkor a rendszer különböző szintjein más és más módon is. A politikai rendszerek – döntések segítségével – csökkenteni tudják a bizonytalanság fokát és növelni a transzformáció konfliktusok által kiváltott potenciálját. Ez viszont magával vonja a változás tényezőinek és a transzformáció irányítóinak a különválását. A változás tényezői és a transzformációt irányító – azaz intézményesítő – erők nem azonosak egymással. Szerintem az a nézet, hogy a magát hatalmi tényezővé változtató mozgalom közben hű marad saját követeléseivel, már egy nappal az októberi forradalom után illúzióvá vált. Mára azonban már elméleti okait is tudjuk, miért volt ez az elképzelés kezdetől fogva illuzorikus.

A változások egy komplex rendszeren belül mindig adaptív jellegűek. Bár törést is eredményezhetnek, általában a mindent átfogó rendszer egyensúly részét képezik. Tudjuk, hogy hatalomra bármely összetett rendszer szabályozásához szükség van, és hogy az szerkezetileg különbözik a konfliktusoktól. A konfliktusok jelentősége abban van, hogy meggátolják a rendszer önmagába zárkózását: innovációra készítetik a hatalmon levő csoportokat, lehetővé teszik az elitcserét, teret adnak annak, ami korábban ki volt rekesztve a döntéshozatalból, valamint felfedik a láthatatlan hatalom és hallgatás kódos zónáit –, amelyek a rendszer és annak uralkodó érdekei igyekeznek teremteni. A konfliktusok e lehetséges konzekvenciái egyúttal alapvető (bár nem kizárólagos) feladatát képezik azoknak a „mozgalmaknak” és politikai oppozícióknak is, amelyek ellenállnak az arra irányuló kísérletnek, hogy a régi hatalom romjain egy új hatalom konstituálódjon, vagy legalább azt igyekeznek meggátolni, hogy maguk is az ilyen hatalom újratermelőjévé váljanak.

III. A „posztindusztriális” demokrácia dilemmái

Az utóbbi években számos olyan tanulmány íródott, amely a jóléti állam krízisével, valamint a neokorporációs rendszerek irányíthatóságával (governability), pluralizmusával és politikai változásaival foglalkozik, ugyanakkor a komplexitás politikai következményeinek is jelentős figyelmet szentelt.⁵ A fentiekben ismertetett problémákhoz kapcsolódva ez a széleskörű vita felszínre hozta a posztindusztriális demokrácia dilemmáit.

A *többségi variabilitásának* (surplus variability) dilemmája abból adódik, hogy az állandó változás szükségessége mellett meg kell tartani egy stabil normatív és perspektív magot is. A komplex rendszerekben egyrészt figyelembe kell venni a változékony érdekeket, a társadalmi cselekvőerők széles megoszlását, valamint felgyülemlett érdekeik variabilitását. Másrészt viszont biztosítani

kell azokat a szabály- és előírásrendszereket, amelyek bizonyos mértékben előreláthatóvá teszik a viselkedést és a folyamatokat.

A második dilemmát a *végkifejlet eldönthetetlensége* (undecidability of ultimate ends) képezi. A komplex rendszerekben a hatalom igen fragmentált. Növekszik az önszerveződésre és érdekeik kifejezésére képes csoportok száma, amelyek élni tudnak a politikai változások folyamatából adódó lehetőségekkel. Fragmentálódtak a politikai döntéshozatal struktúrái is, ami számos, nehezen koordinálható parciális kormányzat kialakulásához vezetett. Ugyanakkor megerősödtek, konszolidálódtak azok az ellenőrizhetetlen és láthatatlan szervezetek, amelyekben a végkifejletre vonatkozó döntéseket hoznak. Láthatatlanná és áttekinthetlenné válnak a kollektív cselekvés eszméjét megtestesítő körök. Ebből adódik tehát a végkifejlet eldönthetetlenségének dilemmája: mindaddig, amíg rengeteg döntés születik, nagyon nehéz eldönteni, melyek a lényegesek.

Es végezetül: az *alárendelt részvétel* (dependent participation) dilemmája. A nyugati pluralista rendszerekben egyre fokozottabb az igény a társadalomtervezés iránt, ami a bürokratikus-adminisztratív szervezetek bevonásával valósul meg. Ezzel együtt megfigyelhető a citoyen-lét és a participáció kiterjesztése is. Az egyéni és kollektív jogok szférájának kibővítése a különböző érdekek és döntések összehangolása, valamint a reprezentációhoz és döntéshozatalhoz kapcsolódó jogok biztosítása szükségessé teszi a tervezést. Viszont a tervezés minden egyes szakasza olyan technokratikus döntéshozatali központot hoz létre, amely elkerülhetetlenül megnyirbálja a participációt és az effektív jogokat.

Ezeket a dilemmákat a komplex társadalmi rendszerek gyökeres átalakulása veti fel. Egy olyan, kizárólag politikai interpretáció – amely szorosan a döntéshozatal és érdekképviselő logikájához kapcsolódik –, figyelmen kívül hagyja mind a társadalmi termelésben beálló változásokat, mind a társadalmi szükségletek és érdekek módosulását. Olyan folyamatokat mellőz tehát, amelyek megelőzik a politikai rendszer létrejöttét, majd pedig követelések formájában beépülnek annak szerkezetébe. Az ilyen jellegű politikai interpretációk ma igen „prominensek” a „racionális választás” és a politikai váltás elméleteiben, amelyek egyértelműen arra törekszenek, hogy a korábbi ökonomisztikus megközelítést a társadalmi viszonyoknak új – politikai viszonyokra való – redukálásával helyettesítsék. Ez a redukcionista megközelítés nem veszi tudomásul, hogy a fentiekben ismertetett dilemmák megértése és talán megoldása is többnyire azon múlik, hogy mindazt, ami a politikai színtéren látható, ki tudjuk-e egészíteni. Ehhez persze tisztában kell lennünk a strukturális logikában bekövetkezett változásokkal és a komplex rendszerek új szerkezeti ellentmondásaival.

A komplex rendszerek a lappangó individuális cselekvőkészség mozgósítására kényszerülnek a széleskörűen elterjedt és differenciálódott szervezeti információs és döntéshozatali struktúrák működési feltételeinek megeremtése érdekében. Ugyanakkor azonban biztosítani kell az individuális cselekvés „választó” (elective) jellegét, hogy az egyének minél nagyobb lehetőséget kapjanak arra, hogy ellenőrizzék és meghatározzák *személyes társadalmi* tapasztalataik feltételeit. Az individualizáció folyamata – vagyis a társadalmi tevékenység bizonyos vonatkozásainak elvileg minden individuumra való átruházása – két-

élő: egyrészt szélesebbé válik a társadalmi ellenőrzés, az individuumok motivációs és megismerési struktúráira nehezedő nyomás növekedésével válik lehetővé; másrészt ugyanezen individuumok részéről fellép az az igény, hogy „kiszajátítsák” az élet tér–idő–értelem relációját, tekintettel arra, hogy az értelmes cselekvés szélesebb skálája, nagyobb lehetősége áll rendelkezésükre.

A „posztindusztriális” demokrácia dilemmái ezekkel a komplex rendszereket átható Strukturális feszültségekkel kapcsolatosak. Ha sem az integrációt sürgető követeléseket, sem pedig az identitás-kialakítás igényét nem vesszük figyelembe, a fentiekben ismertetett dilemmák lényegi összetevői maradnak feltáratlanok: változékonyság és előreláthatóság (predictability), feldaraboltság és koncentráció, participáció és tervezés a politikai szférában – két-két oldala egy sokkal általánosabb rendszerbeli problémának. Azok a próbálkozások, amelyek ezeket a dilemmákat kizárólag a politikai rendszerből és a politikai rendszeren belül igyekeznek megoldani, legfeljebb (talán innovatív) technokratikus-racionalizáló javaslatokat és döntéseket eredményezhetnek.

Ha viszont a demokrácia problémáját a maga teljességében akarjuk felfogni, először is alaposan meg kell vizsgálnunk a korunk nyugati társadalmainak politikai dilemmái és a folyton változó rendszerlogika közötti kapcsolatot, másodszor pedig el kell ismernünk a politikai viszonyok egyediségét és autonomitását. Aki azt hiszi, hogy a demokrácia lényegét még mindig az érdekütköztetés és az érdekképviselet lehetőségét biztosító törvények szavatolása képezi, az nem méltányolja a komplex rendszerekben végbemenő társadalmi-politikai változásokat. A demokrácia ilyen koncepciója azokra a tőkés rendszerekre jellemző, amelyek az állam és a civil társadalom szétválasztására épülnek; egy olyan rendszerhez tehát, amelyben az állam a civil társadalomban fogant „magán”-érdekeket egyszerűen a „köz”-intézményekhez idomította.

Az állam és a civil társadalom szétválasztása, amelyre egyébként a kapitalizmus politikai gyakorlata épül, napjainkban már nem olyan kifejezett. Az állam megszűnt az intervenció és cselekvés kizárólagos szerve lenni. Fentről a transznacionális viszonyok egymástól kölcsönösen függő (interdependent) rendszere váltotta fel, letről pedig a parciális kormányzatok sokasága. Ezeket egyrészt saját képviseleti és döntéshozatali rendszerük, másrészt azoknak az egymásba fonódó szerkezeteknek az együttese korlátozza, amelyek kibogozhatatlanul összekötik a „közt” és a „magánt”.

Úgy tűnik, hogy még a „civil társadalom” is lényegét veszítette – legalábbis abban a formában, ahogy azt a korai modern tudomány értelmezte. Azok a „magán”-érdekek, amelyek korábban hozzá tartoztak, ma már se tartósak, se láthatónak nem mondhatók, pl.: a stabil társadalmi csoportok, amelyek a hatalom és befolyás (influence) hierarchiájában közös álláspontot képviselnének. A társadalmi érdekek korábbi egysége (és homogenitása) megbomlott. Felülről nézve és a térbeliséget tartva szem előtt, megállapítható, hogy az érdekek olyan általános kulturális és szimbolikus irányultságúvá váltak, hogy nem kötődhetnek többé specifikus társadalmi csoportokhoz. Alulról nézve, ezek az érdekek egy egész sor primáris szükségletre tagolódnak, ideértve azokat is, amelyek korábban maguktól értetődők voltak.

Az államnak és a civil társadalomnak ezt az egyszerű szétválasztását sokkal

összetettebb helyzet váltotta fel. A differenciálódó és „laicizálódó” tömeges pártokban végbemenő folyamatok oda vezettek, hogy ezek a pártok „mindent felölelő” (catch-all) jellegűvé váltak, és intézményesen is beépültek a kormánystruktúrába. Ugyanakkor a parlamentáris rendszer a hangsúlyt a követelések szelektív feldolgozására (processing), valamint a pusztán formális döntéshozatali funkciókra helyezi. Más téren viszont nyilvánvalóan megsokszorozódott a képviseleti és döntéshozatali rendszerek száma, és megnőtt autonómiájuk is. Ez a folyamat a döntéshozatali központok pluralizációjához vezet, de magával vonja a döntéshozatali instanciák diffúziójából eredő vitathatatlanság előnyöket is. Végezetül pedig számolnunk kell a társadalmi „mozgalmak” formáját öltő kollektív követelésekkel és konfliktusokkal is. Ezek a mozgalmak a cselekvés értelmét szeretnék visszaszerezni a mindennapi életben.

Ilyen körülmények között illuzorikus azt hinni, hogy a demokrácia csupán az állami javakban való részesedésért folytatott küzdelmet jelenti. A demokrácia a komplex társadalmakban megkerüli az individuumok és a társadalmi csoportok affirmálódásának feltételeit, fokozza az individuális és kollektív cselekvés autonómiáját.

Egy önreflexív identitás csak akkor jöhet létre, maradhat fenn, és változhat idővel, ha léteznek ellenőrzéstől és elnyomástól mentes területek. Ezeket a területeket olyan (szervezési, vezetési és ideológiai) folyamatok hozzák létre, amelyek konszolidálják a kollektív cselekvőket, biztosítják követeléseik folytonosságát, valamint lehetővé teszik, hogy szembeszegüljenek és tárgyaljanak az őket körülvevő világgal. A számunkra megfelelő társadalmi álláspont szabad megválasztása és tevékeny részvételünk annak definiálásában, elképzelhetetlen a „képviseletnek lenni” szabadsága (freedom to be represented) nélkül. Az identitásvállalás szabadsága hozzájárulásunk mibenlétének definiálásához tehát a „képviseletnek lenni” szabadságát feltételezi. Az identitásvállalás nem azonos a „képviseletnek lenni”-vel – bizonyos értelemben annak épp az ellentéte. A hovatartozás közvetlen, a képviselet közvetett; a hovatartozás az identitással járó előnyök azonnali élvezését jelenti, míg a reprezentációból adódó előnyöket csak később élvezzük, és így tovább.

A hovatartozás és a reprezentáció között feszülő ellentét hatására a demokrácia lehetővé kell hogy tegye a reprezentáció meglévő feltételeinek elutasítását, illetve módosítását, akár csak a szakítást a már kialakult folyamatokkal, hogy újakat hívjon életre. A komplex társadalmak nem-autoriter demokráciája előfeltételezi képességét arra, hogy előrelássa és támogassa e kettős lehetőséget: azt a jogot, hogy – a reprezentáció vagy a meghallgatás feltételeinek módosításával – bárki szavát hallassa; valamint a szervezetekbe való szabad belépés és kilépés jogát. Ezek a szabadságok hozzáférhetővé tennének egyes – a mindennapi élethez kötődő jogokat: a térrel, idővel, születéssel, halállal, az individuumok biológiai és affektív vetületével, valamint a földgolyó és az emberiség fennmaradásával kapcsolatosakat.

Az ilyen demokráciának szükségszerű feltétele az államvezetés intézményeitől, a pártrendszerétől és az állami struktúráktól⁶ teljesen független közszféra. Ez a szféra a döntéshozatal, a tárgyalások és a reprezentáció artikulált rendszerét feltételezi, amelyben kifejezésre juthat, és hallathat magáról a mindennapi

élet jelzett gyakorlata függetlenül a formális politikai intézményektől. Ezeknek a „közsféráknak” kell garantálniuk az individuális és kollektív identitás létezését és fennmaradását. Ide tartoznak azok a „lágý v. puha” intézményesített rendszerek, amelyek a tudás elsajátítását és a szimbolikus készletek megteremtését szorgalmazzák, valamint azok a nyitott rendszerek, amelyekben lehetővé válik az információ terjesztése és ellenőrzése. Ezeket a sférákat nagy alkalmazkodóképesség jellemzi, méretük (nagyságuk) pedig a függetlenséghez való ragaszkodásukból kifolyólag tetszés szerint növekedhet vagy csökkenhet: definíció szerint az instanciák olyan mozgékony rendszerét alkotják, amelyek nyitottságát csak a kollektív cselekvés és az intézmények közötti kreatív konfrontáció tarthatja fenn. Mivelhogy a „közsférák” a politikai hatalom (különböző) szintjei, a döntéshozatal és a mindennapi élet struktúrái között közvetítenek, szerkezetileg ambivalensek: a reprezentáció és participáció terminusok kétértelműségét fejezik ki.

A reprezentáció az érdekek és követelések kinyilvánításának lehetőségét jelenti, de ugyanakkor a „másság” megtartását (remaining different) és a „teljesen soha meg nem hallgatottságot” (never being heard entirely) is. A participáció szintén két jelentéssel bír. Jelenthet részvételt egy rendszerben – olyan tevékenységet tehát, amely a cselekvő szükségleteit és érdekeit szolgálja; jelenthet rendszerhez való tartozást –, vagyis a közösség „általános érdekeivel” való azonosulást. A komplex társadalmakban fejlődésnek indult „közsférák” képezik a politikai intézményeknek és a kollektív követeléseknek, az irányítás (government) funkcióinak és a konfliktusok reprezentálásának kapcsolódási pontjait. Korunk „mozgalmi” a „közsférákon” belül specifikumuk elvesztése nélkül fejthetik ki tevékenységüket.

A „közsférák” fő funkciója láthatóvá tenni és kollektivizálni a „mozgalmak” által felvetett kérdéseket. Lehetővé teszik a „mozgalmak” számára, hogy elkerüljék az intézményesítést és biztosítanak arról, hogy a társadalom mint egész képes vállalni a felelősséget (vagyis institucionálisan eljárni) azokért a kérdésekért, követelésekért és a társadalmi cselekvés céljait és tartalmát érintő konfliktusokért, amelyeket a „mozgalmak” vetnek fel. Ilyen értelemben a független „közsférák” megteremtése létfeltétele annak, hogy a posztindusztriális demokráciával kapcsolatos dilemmák továbbra is megmaradjanak anélkül, hogy – tévesen – megoldásukra törekednénk. Hisz amikor egy társadalom felelősséget vállal saját problémáiért, követeléseiért és konfliktusaiért, nyíltan vita és döntések tárgyává teszi és a változás lehetőségévé transzformálja azokat. Ebből kifolyólag érvényt szerez a „mindennapi élet demokráciájának”, mégpedig anélkül, hogy elvitatná a „mozgalmak” specifikumát és függetlenségét, vagy elrejtjené az úgynevezett semleges döntéshozatali folyamatok mögött megbúvó hatalmat.

Zanin Csaba fordítása

- ¹ Ez nem azt jelenti, hogy a társadalmi és politikai cselekvésformák a gyakorlatban sohasem kötődnek egymáshoz. Épp ellenkezőleg, a feminista küzdelmek kiváló példaként szolgálnak arra, hogy a mozgalmak miként egyesítik a kirekesztett társadalmi csoportok jogainak biztosítására irányuló követeléseket (az emancipálódásért folytatott küzdelmet) és a rendszer uralkodó logikájának megkérdőjelezését (a nőmozgalom). A társadalmi és politikai követelések összefonódásának másik példáját a fejlettebb nyugati társadalmakban jelentkező etnikai-nemzeti mozgalmak képezik. Ezek a mozgalmak a nemzeti kérdésért vállalt hagyományos felelősséget és a komplex társadalmak fejlődéséből adódó új identitásproblémákat szintetizálják (Lásd. A. Melucci és M. Diani: *Nazionali senza Stato. I movimenti etnico-nazionali in Occidente*. Turin, 1983.)
- ² A „mozgalmak” elméletét gazdagító szociológiai hozzájárulás, kiváltképp az európai megközelítési módok valamint az 1970-es évek erőforrás-mobilizálás-elmélete, a következő műveknek képezi tárgyát. A. Melucci: *And End to Social movements?*, Social Science Information, no. 23, 1984, pp. 819–835.; J. C. Jenkins: *Resource Mobilization Theory and the Study of the Social Movements*. Annual Review of Sociology, no. 9., 1983, pp. 527–53.; B. Klandermans: *Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansion of Resource Mobilization Theory*. American Sociological Review, no. 49, 1984, pp. 583–601.; S. Tarrow: *Struggling to Reform*. Cornell University Western Society Paper, no. 15, 1983.; kiváltképp az európai megközelítések: A. Touraine: *Le retour de l'acteur*. Paris, 1984.; J. Habermas: *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1., Boston, MA 1984. A kollektív cselekvést „konstruált” valóságként értelmező elméletet A. Melucci fejti ki *Altri Codici* című művében. Bologna, 1984.
- ³ A struktúrákról lásd: A. Melucci: *Altri Codici* c. művét.
- ⁴ A békemegmozdulások kapcsán lásd: A. Melucci: *The Symbolic Challenge of Contemporary Movements*. Social Research, no. 52, 1985, pp. 789–816.; G. Lodi: *Uniti e diversi. Le mobilitazioni per la pace nell'Italia degli anni '80*. Milano 1984. A rejtett hálózatoknak a mobilizációs folyamatokban betöltött szerepét H. Kriesi fejti ki *Local Mobilization for the People's Petition of the Dutch peace Movement* c. tanulmányában, amelyet a nemzetközi munkatáborban ismertetett. Transformation of Structure into Action. Free University, Amsterdam, June 1986.
- ⁵ Lásd: C. Offe: *Contradictions of the Welfare State*. Szerk. J. Keane, London and Boston 1984, és P. C. Schmitter and G. Lhmburch, eds, *Trends Towards Corporalist Intermediation* (London and Beverly Hills 1980.)
- ⁶ Úgy tűnik, hogy a korunkban újraéledt civil társadalommal kapcsolatos viták ezt a megállapítást látszanak közelíteni. Lásd: J. Cohen: *Class and Civil Society*. Amherst, 1982.; J. Cohen: *Rethinking Social Movements*. Berkeley Journal of Sociology, no. 28, 1983, pp. 97–113.; J. Cohen és A. Arato: *Social Movements, Civil Society and the Problem of Sovereignty*. Praxis International, no. 4, October 1984, pp. 266–83. J. Keane: *Public Life and Late Capitalism*. New York and Cambridge, 1984 és *Despotism and Democracy*.

Rezime

Društveni pokreti i demokratizacija svakodnevnog života

Autor u radu dovodi u sumnju interpretacije koje naglašavaju *političku* dimenziju društvenih pokreta – njihovu efikasnost (ili neefikasnost) unutar političkog tržišta. On ne negira značenje uključenosti novih društvenih pokreta u etabliranim političkim procesima ali dokazuje kako političke interpretacije potcenjuju njihove *nepolitičke* aspekte. Današnji pokreti nastoje delovati na distanci spram sveta službene politike. Oni se pojavljuju s vremena na vreme kao javno vidljivi fenomeni – na primer za vreme javnih demonstracija u korist prava obojenih, ili u antinuklearnim demonstracijama. Socijalni pokreti *normalno* se sastoje od „nevidljivih“ mreža malih grupa uronjenih u svakidašnjicu. Iz svog „podzemnog“ položaja ovi pokreti dovode u pitanje i osporavaju dominantne kodove svakodnevnog života. Oni redefinišu postojeći osećaj za vreme, prostor i interpersonalne odnose. Oni uveravaju svoju okolinu kako je moguće proširiti i demokratizovati građansko društvo u saglasnosti sa nekonvencionalnim pravilima vremena, prostora i međusobnih odnosa.

Summary

Social Movements and Democratization of the Everyday Life

The author of this work disputes the interpretations which emphasize the *political* dimension of the social movements – their effectiveness (or ineffectiveness) in the political market. He does not deny the significance of including the new social movements in the established political processes, but proves to what extent are underestimated their *unpolitical* aspects by political interpretations. The contemporary movements try to be effective at a distance against the world of the official politics. They appear from time to time as publicly visible phenomena – e. g. during the public demonstrations in favour of the rights of the coloured people or in the antinuclear demonstrations. The social movements consist *normally* of „invisible“ nets of small groups immersed in the everyday life. From this „underground“ position these movements bring into question and deny the dominant codes of the everyday life. They give new definitions of the existing sense of time, space and interpersonal relations. They convince their environment that it is possible to extend and democratize the civil society in conformity with unconventional rules of time, space and interpersonal relations.